

ESKİ TÜRK ŞEHİRİ ÖZKENT

Gülnisa AYNAKULOVA*

Öz

Kara Derya nehrinin sağ yakasındaki tepelerde Orta Asya'nın en eski şehirlerinden Özkent (Özgön) şehri yer almıştır. Semanî'nin Türk şehirlerinden diye zikrettiği Özkent'in tarihi iki binden fazla yılı içermektedir. İslam müelliflerine göre Özkent mamur ve müstahkem bir şehirdir. Şehir Göçebe Türklerin kapısında yer almış bir ticaret yeriydi. Türkler ticaret yapmak için buraya gelirlerdi. Fergana şehirlerinin Doğu Türkistan, Çin ile olan ticari ilişkileri Özkent'in de yer aldığı eski İpek Yolu üzerinden yapılırdı. Fergana zanaatçıların maharetle yaptıkları çeşitli mallar bu Oş – Özkent - Doğu Türkistan güzergâhı üzerinden şark ülkelerine ihraç edilirdi. Özkent'in en müreffeh ve mamur olduğu devir Karahanlılar'ın devrine rastlamaktadır. Özkent mimarî kompleksi bunun en güzel örneği olup Karahanlı dönemi kültür, sanat ve mimarlığın yüksek seviyesini güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Özkent şehrinin Türk ilim ve kültür tarihine verdiği en büyük armağan kuşkusuz en büyük Türk hukukçularından olan Kâzihan al-Hasan el-Uzcandî el-Fergani et-Türkî'dir. Bu durum Özkent'in Ortaçağ'da aynı zamanda ilim, kültür ve eğitim merkezlerinden biri olduğunu da göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ortaçağ Fergana, Türkistan, Özkent / Özgön, Orta Asya, Kırgızistan, İpek Yolu

Abstract

Old Turkish City Ozkent

The city Ozkent, one of the oldest settlements of Central Asia, is located on the hills which are on the right banks of River Qaradarya. The history of Ozkent, which is regarded as one of the Turkish cities by Semanî, covers a period of more than two thousand years. According to Islamic authors, Ozkent was a prosperous and

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
gaynakulova@gmail.com

fortified city. Ozkent was a trade center located on the gates of nomadic Turks. They visited the city for commercial purposes. The commercial relations of Fergana cities and China and East Turkestan were carried out via Silkroad which also included Ozkent. Various types of skillfully produced goods of artisans of Fergana were exported to the eastern lands through Osh-Ozkent-East Turkestan route. During the Karakhanid period, Ozkent lived through its heyday in terms of prosperity. Undoubtedly, the greatest contribution of medieval Ozkent to the Turkish history of scholarship and culture was Kazihan al-Hasan el-Uzcandi el-Ferganî, one of the most prominent jurists of Turkish world. This fact further showed that Ozkent was one of the centers of scholarship, culture and education.

Keywords: Medieval Fergana, Turkistan, Ozkent (Özgön), Central Asia, Kyrgyzstan, Silk Road

Kara Derya nehrinin sağ yakasındaki tepelerde Fergana'nın en eski şehirlerinden olan Özkent* şehri yer almıştır. Özkent'in tarihi iki binden fazla seneyi içermektedir. Semanî'nin Türk şehirlerinden diye zikrettiği Özkent (*Uzkand* veya *Yuzkand*) şehri Miyan-Rudan bölgesinde yer almaktaydı (Samanî 1980-1982, VIII: 438, V: 49). Fergana'nın üçüncü bölgesi olan Miyan-Rudan Cidgil Nehri (*Çatkal / Narın*) ile Sır Derya (Kara Derya / Kara Su) arasında bulunan, Türklerle sınır bir bölge idi. Bu bölge *İki Su Arası* olarak bilinen eski adını günümüze kadar muhafaza etmiştir. Müslümanlar burasını ancak X. yüzyılda ele geçirebilmişlerdir. Miyan-Rudan'ın esas merkezi Haylam (*Ketmen Tepe / Ketmen Töbö*) her halde Karluk hükümdarlarının ikametgâh yeri idi. İbn Havkal'e göre Miyan-Rudan'ın pek çok köyü, bol zahiresi vardı. Bölgenin başşehri Haylam olup Samanogulları'ndan Emir Ebu'l-Hasan Nasir b. Ahmed burada doğmuştur. Mukaddesî bölgenin adını Hayrlâm olarak vermektedir. Ona göre Hayrlâm büyük bir şehir olup çarşısında güzel bir camisi vardır (Mukaddasî 1967: 272; R. Şeşen 1985: 250). Hudûdu'l-Âlem'de ise şehir Hatlam olarak zikredilmekte ve küçük bir şehir olarak gösterilmektedir (Hudûd al-Âlam 1937: 23b). Yâkût şehrin diğer bir yazılışını *Uzcand* olarak vermektedir. Ona göre Uzcand Maverâünnehir'e ait bir şehir olup Fergana'nın en ucunda yer almakta ve gayrimüslim ülkeler ile bitişiktir (Yâkût 1906, I: 374, VII: 530). *Gayrimüslim* deyince, burada hemen şunu da belirtelim ki Ortaçağ İslam müellifleri şehirli veya vadi halkını genel olarak İslam sancağı altında, İslam dini ve kültürü dairesinde buldukları için sadece Müslümanlar olarak adlandırmışlardır. Türk kelimesi bu dönemde daha çok *gayrimüslim*, *gayrimedenî* anlamında yani yerleşik Maverâünnehir kültürüne uygun yaşamayanlar anlamında kullanılmaktaydı. Dolayısıyla adı geçen bu iki

* Özkent / Özgön şehri şimdiki Güney Kırgızistan'da yer alan eski bir Türk şehridir.

kültür çevresini, yani Maverâünehir ile Bozkır Türk kültürünü etnik açıdan tamamıyla birbirinden farklı bir dünya boyutunda algılamak çok yanlış bir yaklaşım olacaktır. Kaşgarlı'nın bilgilerine göre Özkent, Fergana'daki bir kasabanın adı olup Türkçe bir isimdir. Ona göre Özkent *kendi şehrimiz* anlamına gelmektedir (Kaşgarlı Mahmud-Besim Atalay 1998, I: 344). İstahrî'ye göre Özkent şehri Fergana'nın Dar el-Küfr'e komşu başka bir şehirdir. Burası Oş şehrinin üçte ikisi kadar büyüklüktedir. Kuhendizi, müstahkem şehri, rabatı, bağları, bostanları ve akarsuları mevcuttur. (İstahrî 1967: 266; Havkal 1967: 513; Şeşen, 240). İbn Havkal'e göre buranın geniş bölgesi, geniş bir sahaya dağılmış köyleri bulunmaktadır. Amilliğinde başka bir şehir yoktur. Çarşıları rabattadır. Özkent Türklerin kapısı önünde yer almış bir ticaret yeridir (Havkal, 513). Ülkenin ekonomik olarak gelişmesi, bölgelerin ve zanaat-ticaret merkezlerinin ekonomik açıdan ihtisaslaşmasıyla birlikte göçebeler ile olan ticarî ilişkiler daha da artmıştır. IX-X. yüzyıllarda göçebe Türkler ile hudut bölgelerde, şehirlerde veya köylerde göçebelerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak onlardan elde edilen ham maddelerin işlenmesi için ihtisaslaşma baş göstermiştir. Bu süreci Fergana'nın göçebe Türklerle hudut Oş, Özkent vs. gibi şehir ve köylerin örneğinde görmek mümkündür. Türkler ticaret yapmak için buraya gelirlerdi. Vaha ve şehir halkı göçebe Türklerden hayvan, hayvancılık ve avcılık mamulleri, köleler, keçe alırlar, bunun karşılığı olarak göçebeler kumaş, ekmek, kapkacak, demir eşya ve süs eşyaları alırlardı. Mukaddesî'ye göre Özkent'in kapısının önünde köprüsü olmayan bir kanal akardı. Buranın şehir merkezi mamur olup çarşıları, camisi, suru mevcuttu. Bunların hepsinin içine su giderdi. Şehrin dört kapısı bulunmaktaydı. Bu kurenin şehirleri arasında suru bulunan başka bir şehir yoktu (Mukaddasî, 271). Eski Özkent'in dört kapısı mevcut olduğunu arkeoloji araştırmaları da desteklemektedir. Şehre su Kara-Derya'dan temin edilir ve büyük ihtimalle şehirde su şebekesi ve kanalizasyon tertibatı da bulunmaktaydı. Hudûdu'l-Âlemdeki bilgilere göre şehir dolaylarından iki nehir geçmekteydi. Bunlardan birinin adı Yabaku olup Tibet dağlarından akar, diğeri ise Barshan nehri olup Karluk (Halluk) bölgesinden akardı (Hudûd, 23b).

Görüldüğü gibi bu eski tarım bölgesi, etrafında bulunan Alay, Türkistan, Çatkal vs. sıradağlarının eteklerinde yaşayan yarı göçebe-yarı yerleşik Türk boylarıyla çevrili olup, bu Türk boyları ile yerleşik ahali arasında asırlar boyunca devam edip gelen sıkı kültürel ilişkiler mevcuttu. Elde ettiğimiz bilgilerden anlaşılan şu ki, bu bölgedeki Karluk (Havkal, 464; İstahrî, 286-287, 288; Mukaddasî, 273, 275; Hudûd, 9b, 17b; O. Karayev 1983: 60; Şeşen, 65, 207-208), Kırgız (İstahrî, 281; Havkal, 488; Şeşen, 224; Z. V. Togan 1942-1947, I: 69; V. A. Romodin 1973, I: 17, 48; Hudûd, 16b,

18a), Yimek (Kaşgarlı Mahmud-Besim Atalay, I: 97), Yabaku (Kaşgarlı Mahmud-Besim Atalay 1999, III: 36; Hudûd, İzahlar, 288-289; R. Genç 1997: 46), Yağma (T. Çorotegin 1995: 22, 26), Çigil (Kaşgarlı Mahmud-Besim Atalay, I: 393-394; V. V. Bartold 1990: 177; Le Strange 1930: 476; Havkal, 512), İlâk (Bartold 1963, II (1): 579), Ezgiş (Kaşgarlı Mahmud-Besim Atalay, I: 96) gibi Türk boyları diğer Fars kökenli etnik gruplar ile birlikte Fergana ahalisinin etnik terkiibini oluşturmuşlardır. Fakat Fergana'daki siyasi hâkimiyet, etnik ve kültürel üstünlük Karluklar'ın elinde bulunmaktaydı (Bartold 1990: 218; Hudûd, 18a; Şeşen, 65; F. Sümer 1992: 35; İstahrî, 286-287; Havkal, 387; Şeşen, 207, 171). İstahrî ve İbn Havkal Maverâünnehr hakkında verdikleri bilgilerinde *“Taraz'dan itibaren battıya doğru Farab, Sütkend, Suğd, Semerkand ve Buhara taraflarından Harezme, Harezme gölüne kadar uzanan yay halindeki çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar, kuzeyinde Fergana'nın doğu ucundan Taraz'a kadar uzanan doğru çizgi üzerinde Karluk Türkleri bulunur... Maverâünnehir halkının yedikleri et Oğuzlardan, Karluklardan ve etrafındaki diğer ülkelerden getirilen hayvanların etidir. Oraya, etrafında bulunan Türklerden ihtiyaçtan fazla köle getirilir”* (İstahrî, 286-288; Havkal, 464; Şeşen, 161, 208) demektedir. Fergana bölgesini fethederken Karahanlılar herhalde pek ciddi mukavemetle karşılaşmamışlardır. Çünkü X. yüzyılda sadece bazı şehirler değil, genel olarak bütün Fergana bölgesi belli süreler içinde müstakil olarak varlığını sürdürmüşlerdir (N. N. Negmatov: 1977; B. G. Gafurov 1949: 206; Ye. A. Davidoviç 1954, XXVII: 99-117). Bu durum Karahanlı hükümdarlarının Fergana'yı ve Samanoğullarının diğer vilayetlerini fethetmelerini daha da kolaylaştırmıştır. Görüldüğü üzere söz konusu dönemlerde Oş, Özkent ve Fergana'nın diğer şehirlerinde kalabalık sayıda Türk boyları yaşamaktaydı. Bu durum Fergana'nın Doğu'dan gelen istilacılar tarafından fethini hem hızlandırmış, hem kolaylaştırmıştır.

Fergana Bölgesi'nin coğrafi konumu, mükemmel iklimi, verimli toprakları, zengin bitki ve hayvan varlığı, çok sayıdaki nehirleri bölgedeki yüksek tarım kültür geleneğinin zengin kaynağı olmuştur. Kaynaklarda hemen hemen bütün şehirlerin etrafında, ekin tarlalarıyla bostanların bulunduğunu görmekteyiz (Yâkût, I: 374-375; Hudûd, 22b; Havkal, 513, 514; Şeşen, 240-241). Oş ve Özkent'in etrafında olduğu gibi diğer şehirlerin etrafında yer alan tarımcıların yaşadıkları irili ufaklı meskûn yerler, aynı zamanda bu şehirler için birer dış istihkâm hattı görevini yapmaktaydı. Fergana tarımcılarının ürettikleri zahire bol miktarda olup, ihtiyacı olan diğer şehirlere de gönderilmekteydi (Havkal, 511; Şeşen, 239). Şaş nehri, Özkent nehri vs. gibi Sır Derya'nın kolları bu tür malların naklinde önemli rol oynamıştır. Kaynaklarda Özkent, Marginan, Zarkan vs. gibi şehirlerin

kapılarının dışında bulunan ve her halde etrafındaki tarlaların bakımı için inşa edilen sulama kanallarından söz edilmektedir (Mukaddasî, 271-72). Bu çeşit sulama tesislerinin kuruluşu tarımın, bostancılığın, bağcılığın gelişmesine ve aynı zamanda pamukçuluğun gelişmesine uygun koşullar sağlamıştır. Bu tarlalardan elde edilen pamuk komşu göçebe Türklere de ihraç edilirdi (Mukaddasî, 325; Şeşen, 264). Pamuk tabii olarak daha çok kumaş şeklinde ihraç edilirdi (Bartold 1963: II (1): 443). Fergana şehirlerinin Doğu Türkistan ile olan ticari ilişkileri Özkent'in de yer aldığı eski İpek Yolu üzerinden yapılırdı. Fergana zanaatçıların maharetle yaptığı çeşitli mallar bu Oş – Özkent - Doğu Türkistan güzergâhı üzerinden şark ülkelerine ihraç edilirdi. Söz konusu devirlerde kimya ilimlerinin önemli maddesi olan nışadırın tek büyük maden yatağı Maverâünnehir ile Sicilya'da bulunmaktaydı (A. Mez 1966: 342). Fergana bölgesi İslam bayrağı altında bulunan ve nışadır istihsal eden çok az bölgelerden biri idi. Buhara'da, özellikle Özkent'te (Romodin, 49) çok miktarda nışadır istihsal edilir ve buradan diğer ülkelere ihraç edilirdi.

XII. yüzyılda Özkent şehri ekonomi ve ticaret merkezi olarak o kadar önemli mevkiye gelmiştir ki şehrin bulunduğu Sir Derya nehri (Kara Derya) bazen Özkent nehri olarak zikredilirdi. Asıl Özkent şehri IX. yüzyılda Türk beylerinden Dihkan Çur-Tegin'e aitti (Hurdâdbih, 30; Kudama B. Cafar 1967: 208; Şeşen, 183, 188). X. yüzyılın sonuna doğru Fergana Vadisi, Maverâünnehir'in diğer bölgeleri gibi Karahanlıların eline geçtiği zaman Özkent Maverâünnehir'in baş şehri durumuna gelmiştir. Özkent'in en müreffeh ve mamur olduğu devir bu döneme, yani Karahanlılar'ın ilk devrine rastlamaktadır. Sonraki dönemde Özkent, Fergana vilayetinin merkezi görevini yapmıştır.

Yâkût, Özkent'e ait şehirler olarak Malud (Yâkût, III: 154) ve Şikit (Yâkût, V: 285) şehirlerini göstermektedir. Bunlar (göçebe) Türklere sınır şehirlerdir. İbn Havkal'e göre Ahsiket'ten Şikit'e kadar 9 fersahlık yol olup burası Miyan-Rudan'ın ilk şehridir (Havkal, 524). Mukaddesî Şikit'in büyük bir yer olduğunu ve burada çok ceviz yetiştiğini bildirmektedir. Ona göre Şikit'te bazen 1000 ceviz bir dirheme alınabilirdi. Şehrin camisi çarşısındadır (Mukaddasî, 271). Burada Türk toprakları sınırında Özkent ile Şelat'tan başka Biskent, Astiyâkent (Havkal, 514) şehirleri ile Haft-Dih yani yedi köy kazası bulunmaktadır. İstahrî, Şelat ile Biskent'te cami olmadığını fakat bunlar hudud şehirleri olduğu için bu şehirlerden de söz ettiğini belirtmektedir. Coğrafyacıların tasvir ettiği bu şehirler sadece siyasi iktidarın, ticaret ve zanaatın merkezleri değildi. Çok gelişmiş yer altı servetlerini işleme atölyeleri, dükkânlar da bu şehirlerde toplanmış durumdaydı. Ayrıca, bölgenin Karahanlılar tarafından ele geçirilmesinden

sonra Yedisu bölgesinde, Isık Göl sahilleri ve Tanrı Dağları'nda da şehirlerden, kervansaraylardan, kalelerden oluşan kalabalık bir kültür şebekesinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu topraklar, şehir ve kasabalar üzerinden Semerkant, Buhara v.s. gibi diğer şehirlere çok sayıda ticaret kervanları geçmekteydi.

X. yüzyılın ortasında Türk Dünyasının en kuvvetli siyasî teşekküllerinden biri olan Kara Hanlılar Devleti meydana gelmiştir. Satuk Buğra Han'ın torunu Buğra Han Hârûn b. Musa'nın zamanında Karahanlı kuvvetleri Şaş, Fergana ve Eski Soğd topraklarına şiddetli akınlar yaparak fetihlerde bulunmaya başlamıştır. Karahanlılar önce Fergana ve İsficap bölgelerini ele geçirmişler, 999 yılına doğru Semerkant ve Buhara'yı ele geçirerek Samanoğulları devletine son vermişlerdir (O. Pritsak 1993, VI: 251-273; R. Genç 2002: 11; Negmatov, 130). Böylelikle bazı müstakil Türk boylarının da yaşadıkları önceki Karluk devletinin ve Samanoğullarının Maverâünnehir'deki toprakları X. yüzyılın ortası ve XI. yüzyılın başında Karahanlı bayrağı altında birleştirilmiştir. Bu geniş coğrafyanın tek hâkimiyet altında birleştirilmesi Orta Asya halkları için büyük kazançlar getirmiştir. Müşterek ve tek devletin kuruluşu en eski zamanlardan beri çeşitli münasebetler içinde bulunan Batı ve Doğu Türkistan halklarının kültürel bütünleşmesi ve ekonomik alanda hızlı bir şekilde gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Karahanlılar'dan İlig Nasr, Buhara ve Semerkantı ele geçirdikten sonra buralarda kalmamıştır. Buhara'da kardeşi Cafer Tegin'i, Semerkant'ta Tegin Han'ı vali olarak bıraktıktan sonra ailesi ile beraber Fergana'ya, başkenti olarak seçtiği Özkent'e döndüğü bilinmektedir. Utbi'nin bilgilerine göre İlig Han Nasr b. Ali hayatının sonuna kadar bu şehirde yaşamış ve 1012-1013'te burada ölmüştür (Bartold 1990: 294).

Samanoğulları zamanında Fergana Orta Asya'nın çok mühim ekonomik ve kültürel eyaletlerinden biri olarak önem kazanmasına karşılık, Karahanlılar zamanında daha çok siyasî merkez olarak ön plana çıkmıştır. Bu durum her şeyden önce Fergana'da Türklerin varlığının kuvvetlenmesi ile elde edilmiştir. Türkler en eski zamanlardan beri Fergana'nın siyasî ve askerî gücünü oluşturmuşlar, yukarıda belirtildiği üzere Heftdeh yöresi ancak X. yüzyılda Müslümanların eline geçmiştir (İstahrî, 267). Özkent şehri ise IX. yüzyılda da hâlâ bir Türk prensine aitti. Karahanlılar zamanında Türkler Fergana'daki hâkimiyetlerini geri almışlar ve burada ilk Karahanlılar eski Türk şehri olan Özkent'i başkentleri yapmışlardır. Fergana, Samanoğulları döneminde elde ettiği ekonomik durumunu Karahanlı döneminde de muhafaza etmiştir. Hâkimiyetin Türklerin eline geçmesi ve fatihler ile birlikte eyalet sisteminin de getirilmesi ülkenin kültürel hayatını pek

etkilememiştir (Bartold 1963, II (1): 129; M. Ye. Masson 1953: 39). Samanlı döneminde vuku bulan tarihi, ekonomik ve kültürel gelişme Karahanlılar zamanında daha da ilerlemiştir.

Özkent Karahanlı devrinin daha ilk safhasından itibaren siyasî olayların merkezinde bulunmuştur. XI. yüzyılın ilk yıllarında Karahanlılar Maverâünnehir'de Samanoğulları'ndan Ebu İbrahim İsmail'in çıkardığı bir isyanı bastırmışlardır. Özkent'te hapiste iken kadın kıyafetine girerek kaçan İsmail (Muntasır) isyan bayrağını kaldırmış, isyan bastırıldıktan sonra onun kardeşleri ve taraftarları tekrar Özkent'te hapsedilmişlerdir. Karahanlı Nasr ile Gazneli Mahmud'un arasında yapılan dostluk ittifakı da 1001 yılında Özkent'te vuku bulmuştur. Nasr b. Ali Gazneli Mahmud'a Fergana'nın zenginliğini gösteren hediyeler sunmuştur. Bu hediyelerin arasında maden yataklarının mamulleri, atlar, develer, misk, köleler, beyaz şahinler, siyah kürkler, hutu boynuzları, nefrit ve Çin mücevherleri bulunmaktaydı.

IX-XII. yüzyıllar kültürel açıdan şehirlerin, mimari faaliyetlerin geliştiği ve Türklerin VII-VIII. yüzyıllardan sonra Amu Derya'ya kadar uzanan topraklar dâhil olmak üzere bütün Orta Asya'ya hâkimi oldukları bir dönemdir. Özkent şehrinin XI. yüzyılda olduğu gibi XII. yüzyılda da Fergana'nın başkenti olarak konumunu sağlamlaştırdığını görmekteyiz. Buna her şeyden önce Karahanlı mimarlığının muhteşem eserlerinden olan 1152 ve 1187'de yapılmış kuzey ve güney türbeleri delalet etmektedir (A. N. Bernştam 1951: 37). Birinci, Kuzey Türbede A. Yu. Yakubovskiy'in okumasına göre yerli Fergana hükümdarı Karahanlı Ali Kılıç Tuğrul Kara Hakan Hüseyin bin Ali gömülmüştür (Bernştam, 37; Ye. A. Davidoviç 1952, II: 76). Güney Türbede de A. N. Bernştam'a göre aynı Fergana hükümdar ailesine mensup diğer bir Karahanlı, büyük ihtimalle Kılıç Tamgaç Han defnedilmiştir. Onun paraları 1165'ten itibaren Özkent'te bastırılmış ve 1199'a kadar Semerkant'ta geçerliğini korumuştur. Bilindiği üzere Hasan Tegin'in oğlu Çağrı Han Celale'd-Din Ali'den itibaren yani 1156 tarihinden Karahanlı Hanedanının ortadan kaldırılmasına kadar adı geçen bölgelerde hâkimiyet hep Fergana ailesinin elinde bulunmuştur (Ye. A. Davidoviç 1977: 183; Genç 2002: 24-25).

Eski Özkent şehri yaklaşık üç şehristandan meydana gelmekte ve bunlar Kara-Derya'nın yalçın kıyısında yer almaktaydı. Bunlardan en eskisi olan birinci şehristan Kara-Derya'dan tırmanan yolun sol tarafındaki tepede bulunmaktadır. İkinci şehristan hendeklerle ayrılmış olup kapladığı alan ilkinde nazaran daha büyüktür. Üçüncü şehristanda ise onu meşhur eden Özkent mimarlık kompleksi yer almaktadır (V. Ye. Nusov 1963: 22; V. Ye. Nusov 1971: 17). Özkent Karahanlı mimarî kompleksi üç tane türbe ve bir minareden oluşmaktadır (Resim 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7). Özkent şehrinin mimarî

yapıları diğer Orta Asya şehirlerinin mimarlığına özgü pek çok tipik özellikler taşımaktadır. Evlerin kalabalık yassı çatılarının arasında cami portalleri, medrese kubbeleri ve zarif minareler yükselmektedir. Bu tip yapılarda, önceki devir yapıları için karakteristik olmayan duvarların dış dekorları meydana gelmiştir. Yapının kerpiçleriyle örülerek tek bir bina gövdesini oluşturan ve tekstil deseni denilen bina dekorunda ilk defa oymalı terakota kaplaması ortaya çıkmıştır. Bunun ilk izleri ev içinde bulunan oymalı дастарханlarda (masa şeklindeki sofralar), pişmiş topraktan yapılmış levhalarda görülmüştür (A. N. Bernştam 1950: 36). Söz konusu eserler devamlı olarak mimarî tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Günümüzde Özkent mimarî kompleksi üzerine pek çok eser bulunmaktadır (Bakınız: B. N. Zasıpkın 1925, X-XI: 257-270; B. N. Zasıpkın: 1948; E. Cohn Wiener: 1930; P. E. Kornilov: 1931; İ. İ. Umnyakov: 1929; Bernştam, 1950; Nusov, 1963; Nusov, 1971 vs.). Bu abidevi yapılar XI-XII. yüzyılların yani Karahanlı dönemi kültür, sanat ve mimarlığın gelişimi, yüksek seviyesini çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. İki türbenin tarihi kesin olarak bellidir: Kuzey Türbe 1152 tarihli, Güney Türbe ise 1187 tarihlidir. Birinci, Kuzey Türbede yukarıda işaret edildiği gibi yerli Fergana hükümdarı Karahanlı Ali Kılıç Tuğrul Kara Hakan Hüseyin bin Ali gömülmüştür (Resim 2). Güney Türbede de A. N. Bernştam'a göre aynı Fergana hükümdar ailesine mensup diğer bir Karahanlı, Kılıç Tamgaç Han defnedilmiştir. E. Cohn -Wiener'in fikrine göre ortanca türbede ilk Karahanlılar'dan Nasr b. Ali defnedilmiştir (E. Cohn-Wiener 1930: 18). Bu devirlerde Orta Asya'da birkaç mimarî ekolü bulunmaktaydı. Bunlardan biri Maverâünnehir ekolü olup, portallı, kubbe şekilli Özkent türbelerinin yapımı bu ekole aittir (Nusov 1963: 23; Nusov 1971: 18-20). Özkent mimarî kompleksi Orta Asya'nın klasik ortaçağ eserlerinden olup Özkent Minaresi Orta Asya mimarlığında yeni bir görünüş, Orta Asya Türk mimarisinin emsalsiz eserlerindedir (Nusov 1971: 28; Resim 6, 7). Özkent ve Burana Minareleri uzun zamanlar boyunca Maverâünnehir ve Horasan'da minare yapılarına örnek olmuşlardır. Mühassısların fikrine göre Karahanlı dönemi mimarlık sanatı ile ancak Timur dönemi yapılar rekabet edecek durumdadır (Bernştam 1950: 49).

Ortaçağ Fergana İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden olup dünyaya çeşitli ilim dallarında çok sayıda mümtaz bilim adamlarını yetiştirmiştir. Ortaçağ Özkent şehrinin Türk ilim ve kültür tarihine verdiği en büyük armağan kuşkusuz en büyük Türk hukukçularından olup *El-Fetâvâ, Kitâbü Mesâilü'l-Gurûr, Şerh el-Câmi es-Sagîr, Şerh el-Ziyâdât* adlı (Y. Z. Kavakçı 1975: 126-127) hukuk eserlerinin yazarı Kâzihan al-Hasan b. Mansur b. Mahmud b. Abd el-Aziz el-Uzcandî el-Fergani et-Türkî'dir. Bu durum Özkent'in aynı zamanda ilim, kültür ve eğitim merkezlerinden biri olduğunu da göstermektedir.

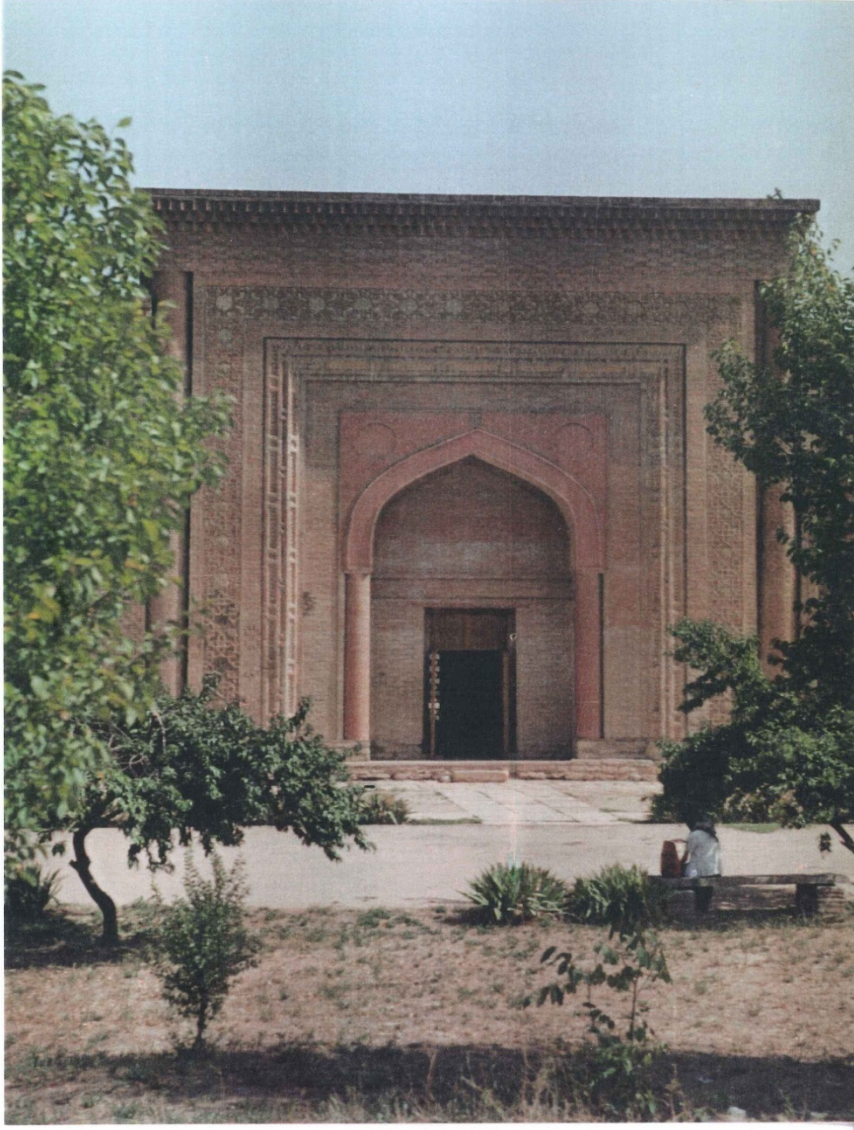

KAYNAKÇA

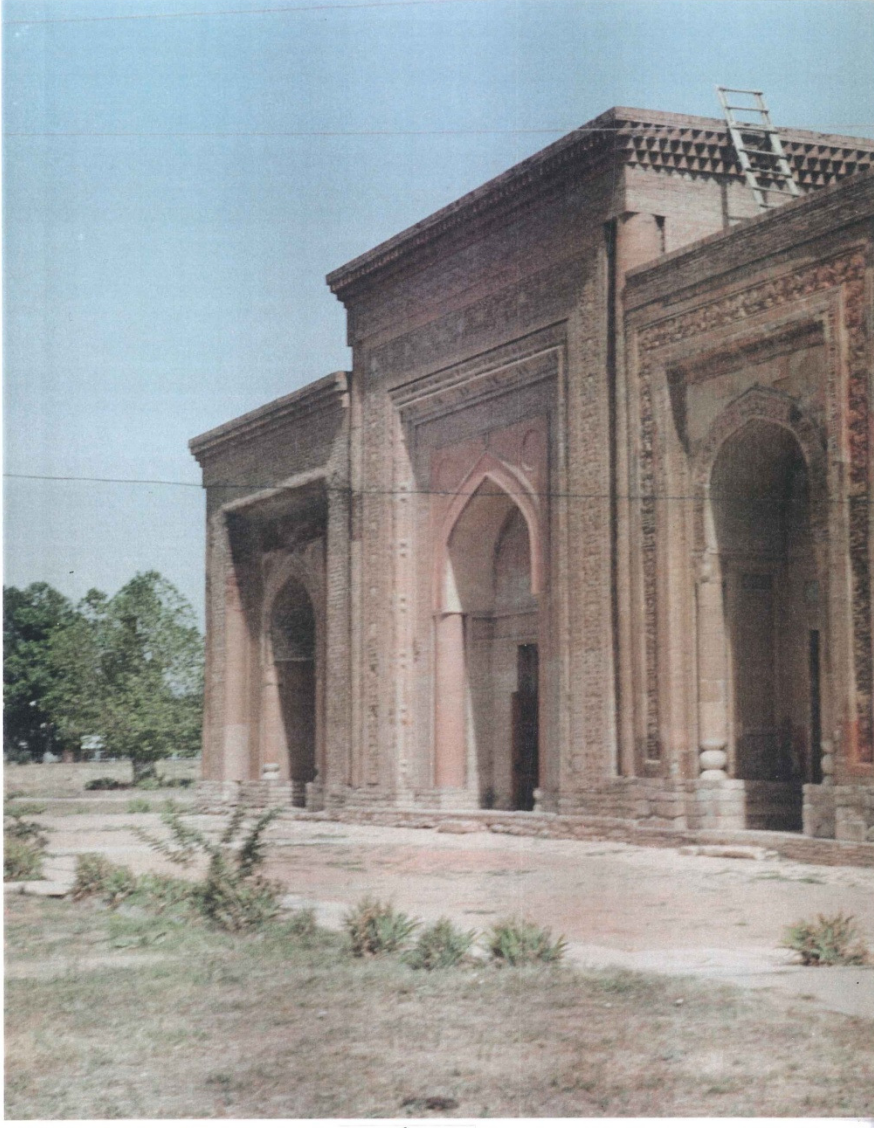
- AHMEDOV B. A. (Redaktör) (1988) *Materialı po İstorii Sredney i Tsentralnoy Azii X-XIX vv.* Taşkent: İZDATELSTVO “Fan” Uzbekskoy SSR.
- Al-Istahrî Ebu İshak el-Farisi. (1967) *Surat al-Ard (Viae Regnorum)*, (Ed. M. J. De Goeje) Yyy, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill (BGA, I).
- Al-Samanî. *Al-Ansab.* (Haz. Abdarraĥman al-Muallimi al-Yamani) Beyrut: 1980-1982. (XII cilt)
- BARTOLD V. V. (1963) “İstoriya Turkestana (Konspekt Lektsiy)”. *Soçineniya.* T. II (1). Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.
- _____. (1990) *Moğol İstilasına Kadar Türkistan.* (Hazırlayan H. D. Yıldız) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. (1963) “Oçerk İstorii Turkmenskogo Naroda”. *Soçineniya.* T. II (1). Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.
- BERNŞTAM A. N. (1941) *Arheologičeskiy Oçerk Severnoy Kirgizii.* Frunze, yy.
- _____. (1950) *Arhiyekturniye Pamyatniki Kirgizii. AN SSSR İİMK.* Moskva-Leningrad: İzdatelstvo AN SSSR.
- _____. (1951) *Drevnyaya Fergana (Nauçno-Populyarniy Oçerk).* Taşkent: İzdatelstvo AN UzSSR.
- COHN Wiener E. (1930) *Turan. İslamische Baukunst in Mittelasien.* Berlin, yy.
- ÇOROTEGİN T. K. (1995) *Etničeskiye Situatsii v Tyurkskih Regionah Tsentralnoy Azii Domongolskogo Vremeni.* Bişkek: Fond Sorosa.
- DAVİDOVIÇ Ye. A. (1952) “Numizmatičeskaya Kolleksiya Leninabadskogo Oblastnogo İstoriko-Krayevedçeskogo Muzeya”. *İzvestiya AN TadjSSR Otdeleniye Obşestvennih Nauk.* T. II. Duşanbe: İzdatelstvo AN TadjSSR.
- _____. (1954) “Numizmatičeskiye Materialı Dlya İstorii Razvitiya Feodalnih Otnoşeniy v Sredney Azii Pri Samanidah”. *Trudı İnstituta İstorii, Arheologii i Etnografii AN Tadjikskoi SSR.* T. XXVII. Duşanbe: İzdatelstvo AN TadjSSR.
- _____. (1977) “Voprosı Hronologii i Geneologii Karahanidov Vtoroy Polovini XII v.”. *Srednyaya Aziya v Drevnosti i Srednevekoye (İstoriya i Kultura).* Moskva: İzdatelstvo AN SSSR.
- GAFUROV B. G. (1949) *İstoria Tadjikskogo Naroda v Kratkom İzlojenii (S Drevneyşih Vremen do Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoy Revolyutsii 1917 g.).* T. I. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoy Literaturi.
- GENÇ R. (2002) *Karahanlı Devlet Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- _____. (1997) *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hudūd al-Ālam. The Regions of the World*, (1937) A Persian Geography 372 A.H. - 982 A.D. (Translated and Explained by V. Minorsky with the Preface by V. V. Barthold, Translated from the Russian) London.
- HURDADBİH. (1967) *Kitab al-Masalik va'l-Mamalik*. (Ed. M. J. Goeje) Lugduni Batavorum apud E. J. Brill. (BGA, VI)
- İBN HAVKAL. (1967) *Surat al-Ard (Opus Geographicum)*. (Ed. M. J. De Goeje) Lugduni Batavorum apud E. J. Brill. (BGA, II)
- KARAYEV O. (1983) *İstoriya Karahanidskogo Kaganata (X-naçalo XII vv.)*. Frunze: İlim, 1983.
- KAŞGARLI Mahmud. (1998) *Divanu Luğati't-Türk*. (Çeviren Besim Atalay) I. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAŞGARLI Mahmud. (1999) *Divanu Luğati't-Türk*. (Çeviren Besim Atalay) III. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAVAKÇI Y. Z. (1975) *XI-XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera al-Nahr İslam Hukukçuları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- KORNİLOV P. E. (1931) *Uzgen i Yego Pamyatniki*. Kazan, yy.
- KUDAMA B. (1967) *Cafar. Kitab al-Harac (Accedunt Excerptae Kitab al-Kharadj)*. Uactore Kodama İbn Dja'far, (Ed. De Goeje) Lugduni Batavorum apud E. J. Brill. (BGA, VI)
- MASSON M. Ye. (1953) *K İstorii Gornogo Dela na Territorii Uzbekistana*. AN UzSSR İstitut İstorii i Arheologii. Taşkent: İzdatelstvo AN UzSSR.
- MEZ A. (1966) *Musulmanskiy Rennans*. Moskva: İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı.
- MUKADDASÎ. (1967) *Ahsan al-Takâsim fî Marifat al-Akâlim (Descriptio İmperii Moslemici)*. (Ed. M. J. De GOEJE) Lugduni Batavorum apud E. J. Brill. (BGA, III)
- NEGMATOV N. N. (1977) *Gosudarstvo Samanidov (Maverannahr i Horasan v IX-X vv.)*. Duşanbe: İzdatelstvo "Doniş".
- NUSOV V. Ye. (1971) *Arhitektura Kirgizii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*. Frunze: Kirgosizdatelstvo
- _____. (1963) *Pamyatniki Arhitekturi Kirgizstana*, Frunze: Kirgosizdatelstvo.
- PRİTSAK O. (1993) "Karahanlılar". *İslam Ansiklopedisi* VI. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

-
- ROMODİN V. A. (Redaktör) (1973) *Materialı po İstorii Kirgizov i Kirgizii*. Vıp. 1. Moskva: Nauka.
- SÜMER F. (1992) *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- LE STRANGE G. (1930) *The Lands of the Eastern Caliphate (Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur)*. Cambridge: at the University Press.
- ŞEŞEN R. (1985) *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TOGAN Z. V. (1942-1947) *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi. Batı ve Kuzey Türkistan*. I. Cilt. İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi.
- UMNYAKOV İ. İ. (1929) *Arhitekturniye Pamyatniki Sredney Azii*. Taşkent.
- YÂKÛT Al-Hamavi Al-Rumi. (1906) *Mucam al-Buldan*. Kahire, yy. (VIII cilt)
- ZASIPKİN B. N. (1948) *Arhitektura Sredney Azii*. Moskva: Noviy Vostok.
- ZASIPKİN B. N. (1925) *İzuçeniye Drevnih Soorujeniy Sredney Azii X-XI*. Moskva: Noviy Vostok.

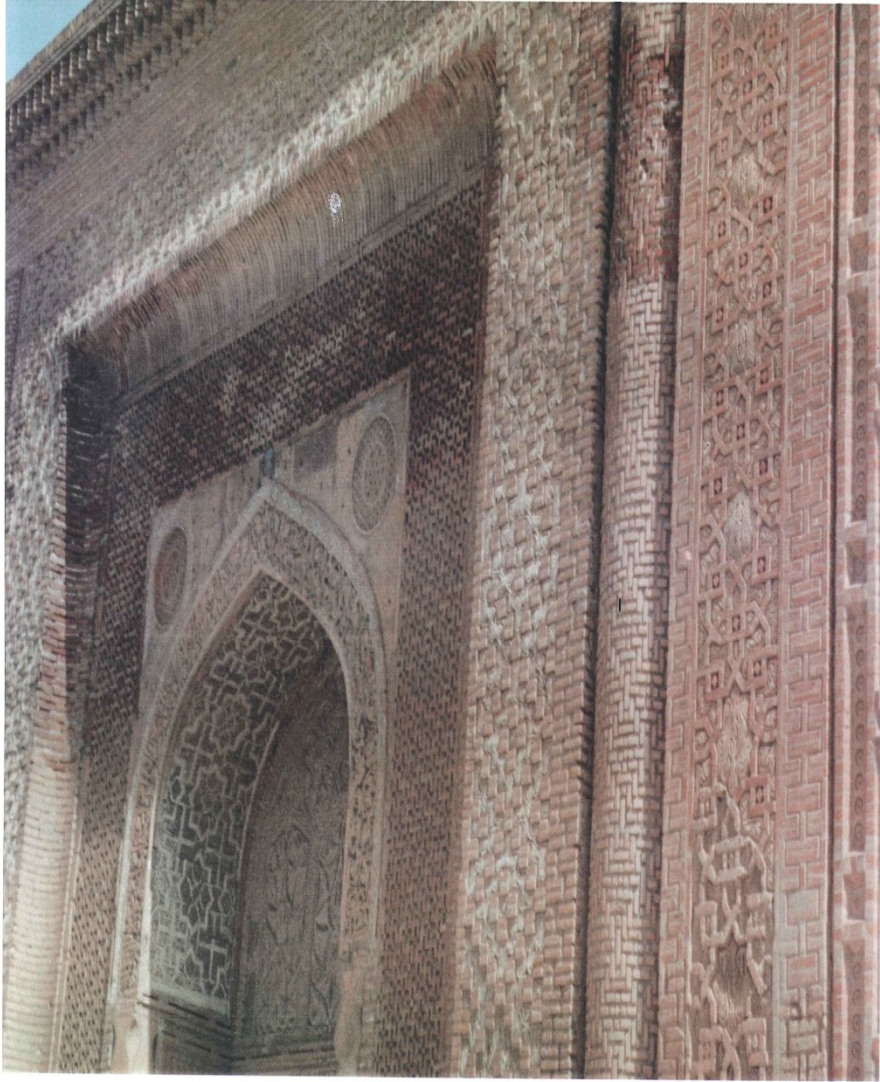

RESİM 1

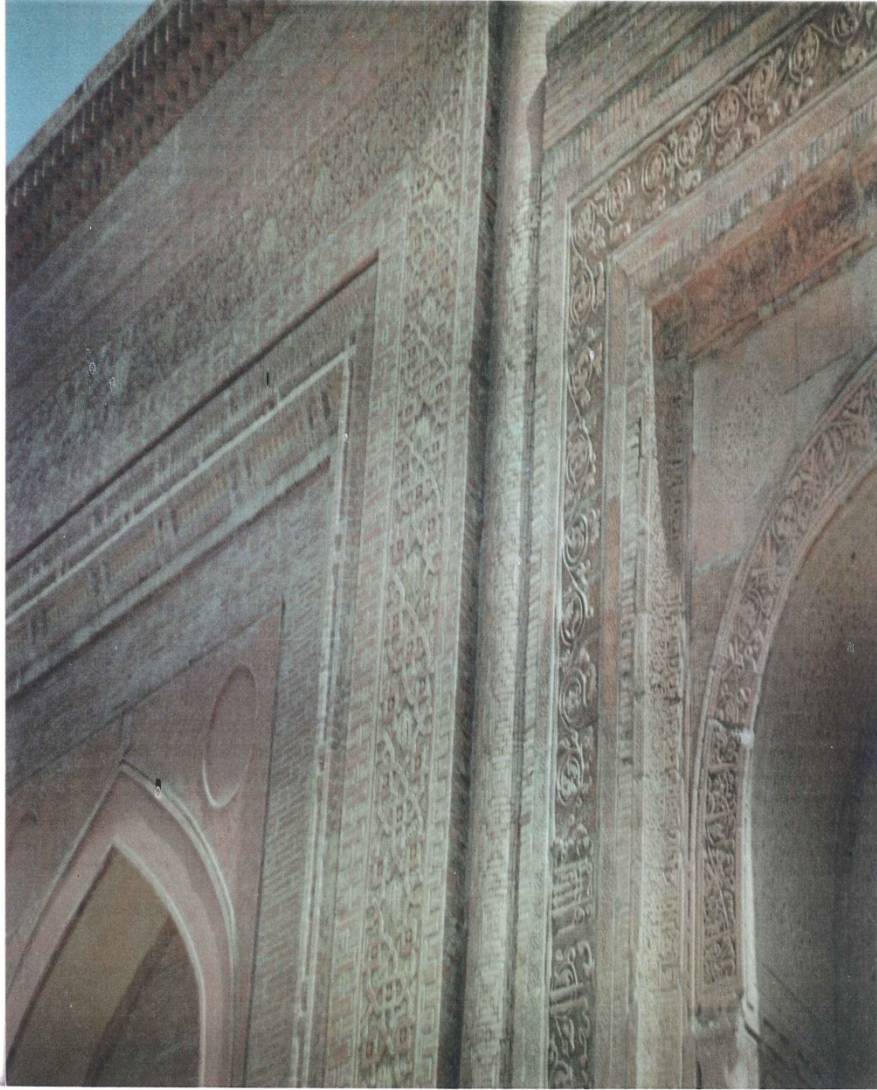

RESİM 2

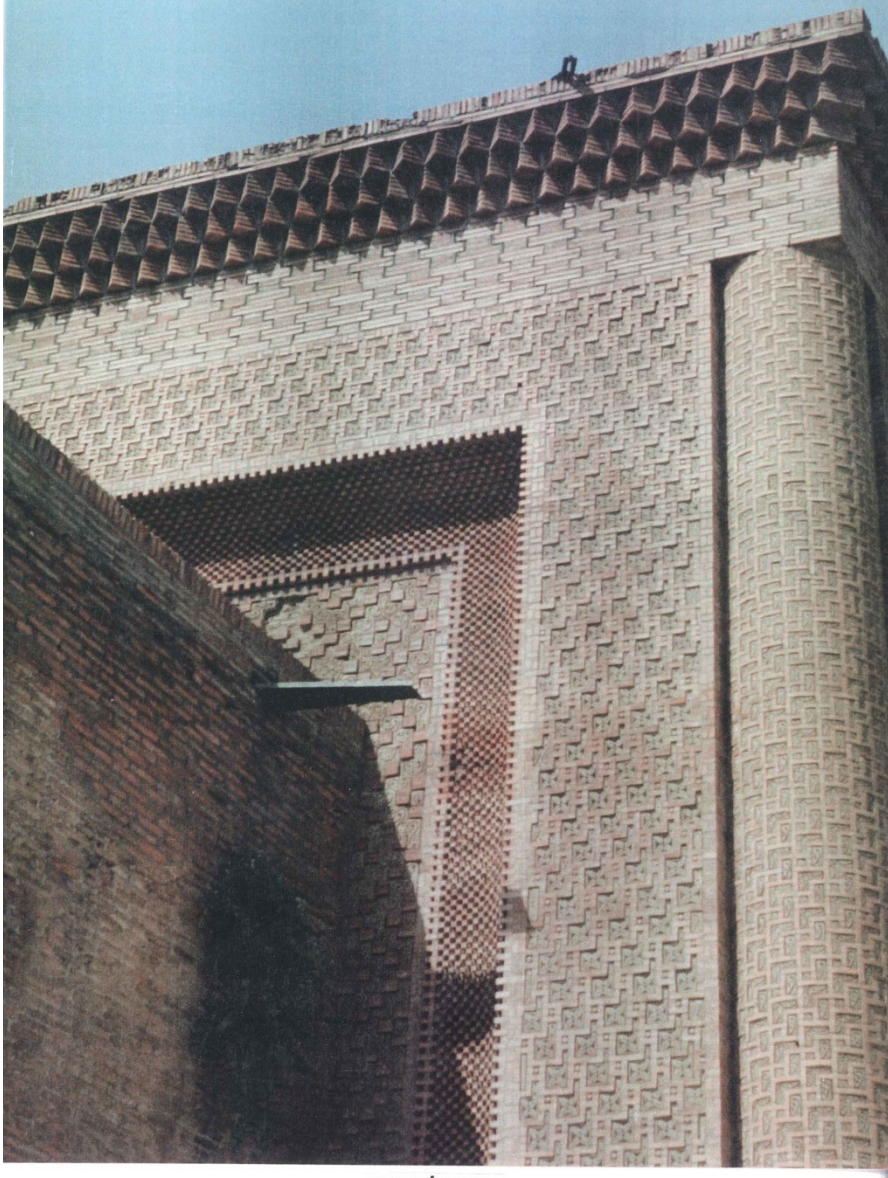

RESİM 3

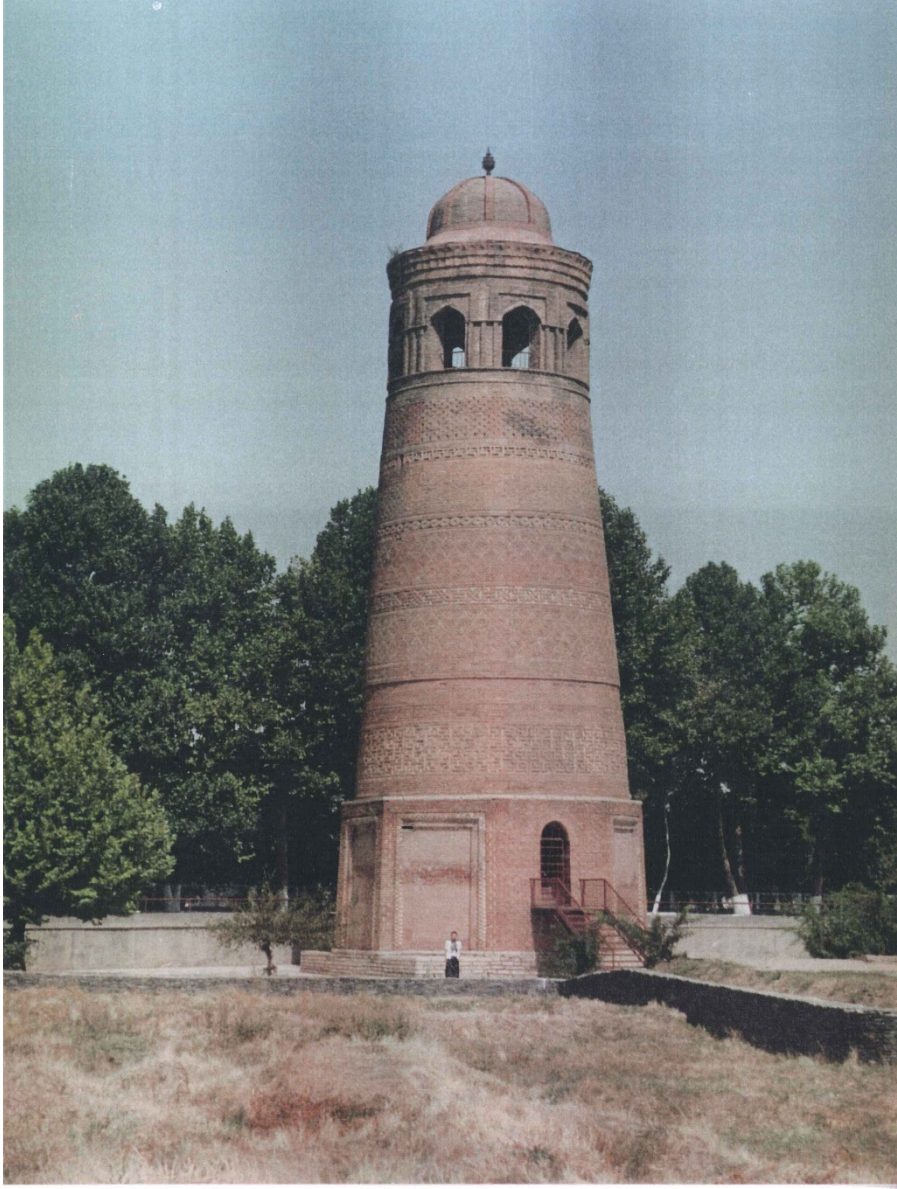
RESİM 4

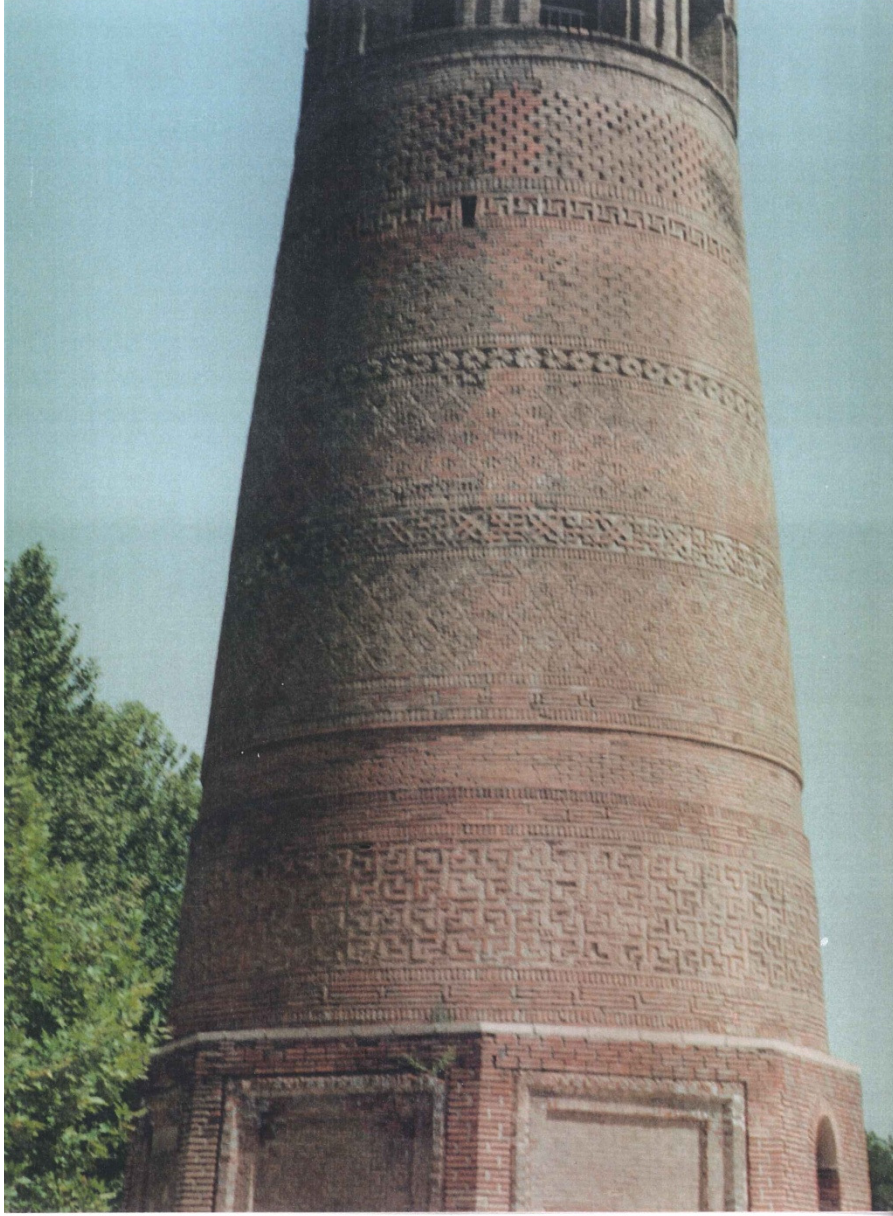

RESİM 5

RESİM 6

RESİM 7